

Чеберяк А. М.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі відкритого листа Ю. Тимошенка до В. Януковича «Лист диктатору»)

У статті розглядається поняття «мовленнєвої агресії», аналізуються засоби досягнення комунікативного дисбалансу як результату агресивної мовленнєвої поведінки.

Ключові слова: мовленнєва агресія, конфліктогенна поведінка, комунікативний дисбаланс, стратегія дискредитації.

В статье рассматривается понятие речевой агрессии, анализируются средства достижения коммуникативного дисбаланса как результата агрессивного речевого поведения.

Ключевые слова: речевая агрессия, конфликтогенное поведение, коммуникативный дисбаланс, стратегия дискредитации.

The article deals with the notion of speech aggression, the ways of achievement of communicative imbalance as a result of aggressive verbal behavior are analyzed.

Key words: speech aggression, conflict behavior, communicative imbalance, discrediting strategy.

Перетворення мас-медіа на одну з ключових сфер сучасного вивчення мовленнєвого спілкування як у відношенні кількісних показників, так і в плані якісного впливу на мовні процеси, сприяло концентрації академічного інтересу на проблемах функціонування мови у сфері масової комунікації. Зокрема однією з актуальних проблем сучасних медіадосліджень є аналіз конфліктогенної природи текстів ЗМІ (О. Ю. Булигіна, Т. І. Стексова, Т. Г. Добросклонська, М. Р. Желтухіна, О. С. Іссерс, Н. І. Клушина та ін.). Базовою негативно зарядженою антиномією публіцистичного дискурсу є опозиція «свої/чужі», яка свідомо конструюється за ідеологічно заданими схемами і «вписується» у свідомість масового адресата. Завдяки їй формується аксіологічна модель суспільства, яка закріплює у масовій свідомості політичні, ідеологічні, моральні та інші універсальні та етноспецифічні цінності. Оцінність, персуазивність, імперативність – найважливіші інтенціональні категорії публіцистичного дискурсу, що визначають специфіку самого дискурсу, а також впливають на характер мовленнєвих жанрів, які функціонують у ньому.

Загальновідомо, що прагматика мовленнєвого жанру (а відповідно – його структура й семантика) обумовлені характером взаємостосунків учасників комунікації. Цей факт дозволяє ученим розподіляти мовленнєві жанри на умовній шкалі ефективності мовленнєвого спілкування за різноманітними комунікативними реєстрами: від унісону до дисонансу.

У сучасній мовній ситуації усе більшу увагу дослідників привертає зона переважання дисгармонії у спілкуванні. Крайньою формою прояву негативної ілюкції є ситуація мовленнєвого конфлікту, що базується на механізмах різноспрямованої інтеракції: кожен із комунікантів свідомо діє на шкоду протилежній стороні, експлікуючи свої дії відповідними вербальними засобами. За такого варіанту взаємодії відбувається однобічне або взаємне непідтвердження рольових очікувань, розходження партнерів у розумінні й оцінці ситуації та виникнення антипатії один до одного. Особливий інтерес у цьому ракурсі викликає дослідження конфліктної природи публічних діалогів високопоставлених осіб.

Як відомо, конфліктогенна поведінка найчастіше реалізується шляхом використання прийомів мовленнєвої агресії. З погляду комунікативної взаємодії, мовленнєва агресія – це установка адресанта на антидіалог. З психологічної точки зору метою агресивної мовленнєвої поведінки у міжособистісній комунікації є бажання образити, принизити мовленнєвого партнера.

Публічний діалог високопоставлених осіб є однією із форм інституціонального спілкування, тому межі передбаченої мовленнєвої поведінки тут значно жорсткіші, ніж у побутовій чи діловій міжособистісній комунікації, мовні та мовленнєві параметри визначаються характером дискурсу (відповідність літературній нормі, зрозумілість для масової аудиторії тощо). За таких умов комунікативний дисбаланс як результат агресивної мовленнєвої поведінки покликаний забезпечити можливість мовленнєвого впливу на масового адресата.

Об'єктом нашої уваги є мовленнєвий жанр «відкритий лист», який характеризується складним типом взаємостосунків: автор – формальний адресат – масова аудиторія. Універсальна опозиція «свій – чужий» впливає на розподіл почуттів та оцінок автора відкритого листа щодо позначеного адресата і розміщує їх на шкалі: «свій» – хороший, викликає позитивні почуття, що реалізуються у тексті як підтримка, схвалення, захоплення; «чужий» – поганий, провокує негативні почуття, що втілюються у критиці, недовірі, протесті, контраргументах. Це протиставлення конструює, з одного боку, толерантні, емпатичні тексти, а з іншого, – нетолерантні й агресивні. За допомогою регулярного негативного чи позитивного контексту формуються сприятливі умови для створення відповідного для маніпулювання аудиторією емоційного клімату, у свідомості масового читача вибудовується потрібне адресанту ставлення до фактів, подій, людей. Для реалізації негативних намірів агресивно налаштовані адресанти відкритих листів користуються стратегією дискредитації, сутність якої полягає у тому, щоб підірвати авторитет об'єкта, який дискредитується, принизити його, зганьбити, очорнити в очах аудиторії реципієнтів. Факт публікації відкритих листів у ЗМІ є свідченням того, що ця стратегія передбачає публічність мовних дій і розрахована насамперед на реакцію спостерігачів (читачів).

Метою даної розвідки є аналіз деструктивних комунікативних інтенцій та засобів реалізації мовленнєвої агресії на матеріалі відкритого листа Ю. Тимошенка до В. Януковича «Лист диктатору» від 26.12.2011 р., опубліко-

ваного на сайті інтернет-видання «Українська правда» [4]. У відкритому листі засоби дискредитації використовуються, з одного боку, з метою зіпсувати репутацію політичного опонента, чинного президента В. Януковича, а з іншого, застосування Ю. Тимошенко цієї стратегії призводить до створення бажаного іміджу борця проти несправедливості, некомпетентності, політичної заангажованості, лідера, характеристики якого є прямо протилежними до опису опонента.

Розпочинається звернення до президента у насмішуватому, підкреслено саркастичному ключі, що налаштовує читачів до відповідного сприймання інформації. Для підкреслення свого емоційного стану автор вдається до засобів графосемантики, зокрема використання емотикону після репліки «вірю», який фактично є сигналом до вичитування справжнього смислу висловлювання.

Напередодні Нового року вирішила написати вам листа. Ні... Про себе і про судові процеси – я не буду, не хвилюйтеся. Я чула, як ви на своїй прес-конференції клялися, що ви тут ні при чому. Вірю :)... Мине ще трохи часу, і ви будете розповідати демократичному світу, що коли ви народилися, я вже в тюрмі сиділа.

Саркастичне переосмислення, тобто неочікувана зміна смислу висловлення призводить до трансформації основної думки автора, демонструє справжній стан речей.

На думку Малькової [1, с. 105], досягнення комунікативного дисбалансу відбувається двома шляхами: по-перше, декларацією у мовленні комунікативної неспроможності мовленнєвого партнера шляхом прямої чи опосередкованої дискредитації його висловлювання; по-друге, демонстрацією непереконливості опонента завдяки порушенню діалогічних конвенцій. Як показав аналіз, потужним засобом створення комунікативного дисбалансу є експліцитна або імпліцитна вказівка на професійну некомпетентність мовленнєвого партнера на тлі прямої або опосередкованої презентації власної професійної компетентності.

Я в нинішній ситуації здатна піднятися над подіями і говорити з державних позицій. Не у своїх особистих інтересах, і не в ваших. А в інтересах країни.

Тому я хочу дати вам кілька порад, які, я сподіваюся, дозволять уникнути фатальних помилок і дадуть можливість зберегти країну для майбутніх поколінь, а вам обличчя.

В даному випадку у якості прийому, що актуалізує уявлення про професійну компетентність адресанта, використовується непряме, приховане протиставлення своїх професійних й моральних якостей, так званий оцінний контраст: висока оцінка власної позиції на тлі низької компетентності адресата. Реалізації прийому сприяє вживання лексеми *здатна* та парцельованих конструкцій, покликаних своєю експресією актуалізувати увагу читача.

Агресивна мовленнєва поведінка авторки відкритого листа у наступному фрагменті реалізується як пряме звинувачення адресата. Автор викриває свого політичного опонента, наводить низку фактів і аргументів, які виявляють його провину, некомпетентність, необізнаність.

Ваш найглибший промах – згорання процесу об'єднання з Європою. Не парафували 19 грудня угоду, ви відкинули країну назад на десятки років. Праця тисяч розумних та порядних людей через вас полетіла на смітник. Подумайте бодай про свої інтереси, якщо вже не про інтереси держави.

*Звинувачувальний тон передається словосполученнями *найглибший промах*, *відкинули країну назад на десятки років*, експресивною метафорою *праця тисяч людей полетіла на смітник*.*

Дієвим деструктивним ходом є насміхання, кепкування з професійних та інтелектуальних якостей адресата. Інвектогенний характер насмішки визначається змістом мовлення та екстралінгвістичними умовами комунікативного акту, що дає можливість оцінити насмішуватий тон тексту як неприпустимий, такий, що дискредитує честь, гідність і ділову репутацію опонента.

По-друге, не знаю наскільки ви розбираєтесь в міжнародних та геополітичних питаннях, але у мене для вас погана новина: Євро-2012 – це не договір про євроінтеграцію, вас ввели в оману. Це – футбол.

Враховуючи комунікативну дистанцію між даними опонентами, використання авторкою насмішки межує з образою. Піддаючи сумніву обізнаність президента у міжнародних та геополітичних питаннях, авторка наголошує на інтелектуальній та професійній неспроможності адресата. На мовленнєвому рівні нейтральні у стилістичному відношенні мовні засоби у даному контексті набувають експресивного значення.

Як агресивну мовленнєву дію, спрямовану на руйнування іміджу президента, трактуємо наступний прийом – нанизування імперативних конструкцій, звернених до адресата – який дозволяє авторці негативно оцінити поведінку, дії, слова свого політичного опонента, робить для читача очевидним те, ЩО об'єкт дискредитації зробив/ не зробив, захотів/ не захотів зробити.

По-перше, не намагайтесь отримати повагу та любов народу насиллям і гвалтуванням. Примусового кохання не буває. Ви цю країну не в карти виграли, за вас проголосували люди, які сплутали вас з вашими біз-бордами. Сьогодні ви над цими людьми відверто знищуєтесь, і найстрашніше (для вас,) що люди це вже розуміють.

Затямте, що майбутнє України, безпека України, її інтереси, та і ваші теж, лежать в європейській площині. Та якщо хочете повернути собі бодай якимось політичним обличчям, поверніть Україну до європейської стратегії розвитку.

По-третє, не додумайтесь віддати газотранспортну систему. (...) Ви віддали Севастополь за дешевий газ, і де він? Зараз хочете дати ГТС... А що наступного року здавати будете, Вікторе Федоровичу? – «Хонку» свою?

По-четверте, припиніть родинність і кумівство в політиці. Це погано закінчується. Запитайте про це хоча б у свого товариша – вашого попередника.

По-п'яте, не привласнюйте так брутально, нахабно і відкрито державне майно. ... Держава – це не ваша персональна комора.

Негативно забарвлена лексика, провокаційні риторичні питання, що передають крайній вияв обурення, образливості натяки на минуле президента та на можливе майбутнє концентрують увагу аудиторії на деструктивній поведінці адресата листа.

Негативне ставлення до професійної компетентності адресата реалізується у наступному фрагменті шляхом іронічного повчання вищого за статусом співбесідника.

Це вам тільки здається, що ви сильний та впливовий, а попереду безжмарне правління на довгі роки. Не довіряйте собі в цих прогнозах. Бо ще кілька фатальних помилок і вас покинуть усі. Включно з Чечетовим. І ніхто не прийде на допомогу. У вас вже була нагода переконатися, що за гроші можна збудувати хіба вертольотний майданчик, а не протидіяти Майдану.

Тому перша порада – розпочніть жити для людей. Я знаю, що вам це важко. Тож якщо не вийде, зробіть хоч вигляд, що люди все ж таки є в країні, де ви тимчасово працюєте президентом.

Словом, Вікторе Федоровичу, коли будете підіймати свій традиційний келих «Harrogate» під новорічною «йолкою», замисліться бодай на мить над суттю свого правління, подумайте про трагічні помилки. Про вже зроблені та про ті, які ще хочете зробити.

Саркастичні шпильки, безапеляційні узагальнення, натяжки, прийоми контекстуальної антитези (президент – народ) з одного боку та ототожнення з ми-групою (Ю. Тимошенко – народ) з іншого, покликані зробити для аудиторії переконливим той факт, що адресат належить до категорії «чужих», «ворогів», його доля наперед визначена, у майбутньому його чекає жахлива поразка, «свої» ж отримають повну перемогу.

Крайньою формою реалізації мовленнєвої агресії, до якої вдається Ю. Тимошенко, є образа. Значення образливих висловлювань має оцінно-мотивувальний компонент, під яким розуміється відсутність чи недостатній прояв необхідних якостей особистості. Як зазначає дослідник [2, с. 262], оцінно-мотивувальний компонент може бути онтологічним і етичним. Онтологічна негативна характеристика містить демонстрацію інтелектуально-вольової неспроможності опонента.

У вас ніколи не вийде грати на протиріччях між Європою та Росією, як ви сподівалися. Бо і там, і там вас добре знають і адекватно оцінюють. Не з вашими природними здібностями.

Зовсім не таємниця, що для декого слабкий та безпорадний президент України – кращий партнер. І поки-що, на жаль, ви цьому статусу відповідаєте бездоганно. (...)

Але не кажіть відвертої неправди. Всі ж сміються, коли ви запевняєте, що не впливаєте на роботу судів, міліції, прокуратури, що боретеся з корупцією, читаєте Чехова. Це настільки відверта неправда, що вона викликає зневагу. (...) Коли ви говорите про подібні речі, у тих, хто вас слухає це автоматично викликає нервовий сміх.

Негативна оцінка висловлювань опонента спрямована на дискредитацію комунікативної компетенції адресата та змістове знецінення його висловлювань. Як слушно зауважив Г. Кусов, «під час образи комунікативний тиск на особистість відбувається через вплив на її ціннісну сферу, складовою якої є соціальний статус індивіда, виражений у лінгвокультурі як авторитет» [3, с. 7]. В даному контексті образа опосередкована позначенням емоційного стану автора листа, який ототожнює себе із читацькою аудиторією (*Всі ж сміються; викликає зневагу; викликає нервовий сміх*). У контексті відкритого листа така форма стає розширеним позначенням відправника повідомлення, за допомогою якого він об'єднує себе в адресантній функції з іншими особами, і, таким чином, створює ефект колективного адресанта повідомлення.

Етична негативна характеристика – це відсутність поваги з боку індивіда до інших людей, що виявляється як порушення юридичних, статусно-етикетних і власне моральних норм поведінки.

То тільки в казках батько ділить майно між синами. Тому – хату, тому – корову, тому – коника-горбоконика. Але ви ж президент цілої держави, а не тазда.

Зрозуміло, що ви брали шлюб ще в радянські часи, коли в ЗАГСі висіло гасло «Міцна сім'я – міцна держава». Але ви надто буквально дотримуетесь цього принципу. І сім'я у вас уже настільки міцна, що від держави скоро нічого не залишиться.

Люди б ще зрозуміли, аби ви синові подарували найкращу у світі бормащину, відповідно до фаху. Але ж не Нацбанк з МВС та податковою.

Викриття негативних сторін політичного противника, констатація фактів зловживання службовим положенням відбувається шляхом непрямого натяку, підсиленого іронічним порівнянням.

Таким чином в результаті дослідження ми дійшли висновку, що мовленнєва агресія публічних осіб носить більш стриманий, імпліцитний характер і реалізовується, насамперед, через контекст, коли нейтральні у стилістичному відношенні лексеми набувають негативного оцінного значення, а вмiла мовна гра дозволяє зберегти зовнішню відповідність інституціональному спілкуванню при деструктивному внутрішньому змісті.

Література:

1. Диагностика толерантности в средствах массовой информации / под. ред. В. К. Мальковой. – М. : ИЗА РАН, 2002. – 352 с.
2. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с.
3. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. В. Кусов. – Волгоград, 2004. – 27 с.
4. Лист диктатору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [http://www.pravda.com.ua/columns/2011/12/26/6866980/]